

MAHMUDXO‘JA BEHBUDIY — JADIDCHILIK HARAKATI YETAKCHISI*Tursunova Dilso‘z Abrorovna*

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada o‘zbek ma’rifatparvarligi va jadidchilik harakatining yirik namoyandalaridan biri bo‘lgan Mahmudxo‘ja Behbudiyning hayoti, faoliyati va uning o‘zbek xalqining siyosiy va madaniy uyg‘onishiga qo‘shgan hissasi tahlil qilinadi. Behbudiy nafaqat jadid maktablarining asoschilaridan biri, balki o‘zining publitsistik, pedagogik va sahnaviy faoliyati orqali xalqni ilm-fanga, taraqqiyotga chorlagan fidoyi ma’rifatchi sifatida ko‘riladi. Maqolada uning asarlari, teatr va matbuotdagi ishlari hamda Turkiston taraqqiyoti uchun olib borgan faoliyati tarixiy manbalar asosida yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Mahmudxo‘ja Behbudiy, jadidchilik, ma’rifatchilik, Turkiston tarixi, jadid maktablari, matbuot, milliy uyg‘onish, sahna san’ati, “Padarkush”, “Tarjimon”.

Insoniyat tarixida har bir millatning uyg‘onishida, o‘zlikni anglash va taraqqiyot sari intilishida buyuk siymolar, ma’rifatparvar shaxslar alohida o‘rin tutadi. Turkiston xalqlari orasida ana shunday fidokor, o‘zbek ziyolilarining yetuk vakili sifatida nom qoldirgan insonlardan biri Mahmudxo‘ja Behbudiydur. U XIX asrning oxiri va XX asrning boshlarida yashab, butun umrini o‘z xalqi ravnaqi, ilm-ma’rifatning rivoji, milliy o‘zlikning uyg‘onishi yo‘lida sarflagan ma’rifatparvar, jadidchilik harakati yetakchisi, publitsist, dramaturg va pedagog sifatida tanilgan.

Mahmudxo‘ja Behbudiy o‘z davrining eng ilg‘or fikrli ziyolilaridan biri bo‘lib, Turkiston o‘lkasida jadidchilik g‘oyalarini keng yoyishda beqiyos xizmat ko‘rsatgan. U xalqni jaholatdan qutqarish, dunyoqarashini o‘zgartirish, islom dini mohiyatini to‘g‘ri tushuntirish, ayni paytda milliy istiqlol g‘oyalarini targ‘ib etish tarafdori edi. Behbudiy ilm-ma’rifatni taraqqiyotning yagona yo‘li deb bildi va shu yo‘lda matbuot, maktab va san’at kabi qudratli vositalardan keng foydalandi.

Uning “Tarjimon” gazetasi orqali ilgari surgan fikrlari, “Padarkush” nomli sahna asari orqali berilgan ogohlantiruvchi g‘oyalari, yangi usuldagi maktablar ochishdagi tashabbuslari va yozgan maqolalari o‘zbek jamiyatining yangilanishida muhim qadam bo‘ldi. Ayniqsa, Behbudiy tomonidan ilgari surilgan yangi usulda o‘qitish g‘oyasi minglab o‘quvchilarning dunyoqarashini o‘zgartirdi, ularni zamonaviy ilm-fan bilan qurollantirdi.

Mahmudxo‘ja Behbudiy nafaqat o‘z davrining, balki bugungi kunda ham dolzarb bo‘lgan milliy uyg‘onish, o‘zlikni anglash, madaniy taraqqiyot va ma’naviy yuksalish g‘oyalarining asoschilaridan biri sifatida qadrlanadi. Uning boy merosi,

ilg'or g'oyalari va fidokorona faoliyati zamonaviy tadqiqotchilar e'tiborini tortib kelmoqda.

Mahmudxo'ja Behbudiy 1875-yilda Samarqand viloyatida tug'ilgan. U dastlabki ta'limni otasidan olgan, keyinchalik esa Buxoro, Samarqand va boshqa shaharlarda diniy va dunyoviy fanlar bo'yicha chuqur bilim olgan. Behbudiy yashagan davr – XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Turkiston chor Rossiyasi mustamlakasida bo'lib, siyosiy va ijtimoiy tanglik, milliy qadriyatlarning yemirilishi, savodsizlik va jaholat keng tarqalgan edi. Ana shu muhit Behbudiyni chuqur o'ylantirdi va uni millatga xizmat qilish yo'liga yetakladi.

Behbudiy o'zining ma'rifatparvarlik faoliyatini xalqni savodsizlikdan qutqarish va milliy uyg'onish g'oyalarini targ'ib etishga bag'ishladi. U jadidchilik harakatining peshqadamlaridan biri sifatida yangi usul maktablarini tashkil etdi. Bu maktablarda o'quvchilarga diniy ilmlar bilan bir qatorda, matematika, geografiya, tabiatshunoslik, tarix va boshqa dunyoviy fanlar ham o'rgatilgan. Bu yondashuv o'sha davr uchun yangilik bo'lib, an'anaviy maktablardan tubdan farq qilardi.

Behbudiy jadid maktablarining o'quv dasturlarini takomillashtirishga katta e'tibor bergan, o'quv qo'llanmalarini yozgan va yangi darsliklar yaratgan. U nafaqat Samarqandda, balki boshqa shaharlarda ham yangi usuldagi maktablarning ochilishiga ko'maklashgan.

Mahmudxo'ja Behbudiy Turkistonda matbuot sohasining shakllanishida muhim rol o'ynagan. U 1913-yilda "Tarjimon" nomli gazeta nashr etishni yo'lga qo'ydi. Gazeta orqali u xalqni siyosiy, ijtimoiy va madaniy masalalarda xabardor qilish, zamonaviy tafakkurni shakllantirish, yoshlarni ilmga chorlash, millat manfaatlarini himoya qilishga intilgan. "Tarjimon" gazetasi orqali jamiyatdagi illatlar, mustamlakachilik siyosatining salbiy oqibatlari, ayollar taqdiri, ta'lim-tarbiya, mehnat, adolat va tenglik kabi muhim mavzular yoritilgan.

Shuningdek, Behbudiy boshqa nashrlarda ham maqolalar yozgan, xalqni ogohlikka, milliy birlik va uyg'onish sari chorlagan. Uning fikrlarida milliy g'urur, mustaqil fikrlash, dinni zamon talablari bilan uyg'unlashtirish kabi g'oyalar yetakchi o'rin tutgan.

Mahmudxo'ja Behbudiy o'zbek dramaturgiyasi taraqqiyotida ham muhim o'rin egallaydi. Uning eng mashhur asari — "Padarkush" dramasi 1911-yilda yozilgan bo'lib, unda yoshlarning adashishi, ota-onaga itoatsizlik, johillik va axloqsizlik oqibatlari sahna orqali ta'sirchan uslubda aks ettirilgan. Asar ilk marta Samarqandda sahnalashtirilgan va xalq orasida katta qiziqish uyg'otgan.

Behbudiy sahna orqali ham xalqni tarbiyalash, ogoh qilish, dolzarb ijtimoiy masalalarni ko'tarish, muammolarga yechim taklif etish imkonini ko'rgan. Teatrni u "xalq madaniyati maktabi" deb atagan va uni keng ommaga yetkazish uchun harakat qilgan.

Behbudiy nafaqat ma'rifatparvar, balki siyosiy faolligi bilan ham ajralib turadi. U jadidlar tashkil etgan "Shuroi Islomiya" va "Turon" kabi siyosiy va ijtimoiy tashkilotlar faoliyatida ishtirok etgan. Behbudiy turkiy xalqlarning birlik g'oyasini ilgari surgan, milliy o'zlikni anglash va mustaqillik g'oyalarini targ'ib etgan. U musulmon xalqlarning taraqqiyoti yo'lida jahon tajribasini o'rganish zarurligini ta'kidlagan.

Mahmudxo'ja Behbudiy 1919-yilda bolsheviklar tomonidan Toshkentda qatl etilgan. Uning fojiali o'limi Turkiston jadidchilik harakati uchun katta yo'qotish bo'ldi. Biroq uning g'oyalari, asarlari, boshlagan ishi davom etdi. Bugungi kunda Behbudiy merosi o'zbek xalqining ma'naviy xazinasining ajralmas qismiga aylangan. Uning nomi maktablar, ko'chalar, ilmiy markazlarga berilgan, asarlari esa qayta nashr etilib, o'rganilmoqda.

Mahmudxo'ja Behbudiy – o'zbek xalqining milliy uyg'onish tarixida chuqur iz qoldirgan, Turkiston jadidchilik harakatining yorqin siymolaridan biridir. U nafaqat pedagog, balki publitsist, dramaturg, teatrshunos, siyosiy faolligi bilan ajralib turadigan keng qamrovli ziyoli edi. Behbudiy butun umrini xalqini jaholat, qoloqlik va mustamlakachilik zulmidan ozod qilishga, ularni ilm-ma'rifat, adolat, madaniyat va o'zlikni anglash sari yetaklashga bag'ishladi.

Uning islohotchilik harakati nafaqat yangi usul maktablarining tashkil etilishi bilan chegaralanib qolmay, balki keng ommani matbuot, sahna san'ati, ilmiy-ommabop asarlar orqali uyg'otishga qaratilgan edi. "Padarkush" dramasi orqali xalqni ogohlikka chorlagan bo'lsa, "Tarjimon" gazetasi orqali zamonaviy tafakkur, milliy uyg'onish va erkinlik g'oyalarini singdirdi. Behbudiy g'oyalari bugun ham o'z ahamiyatini yo'qotgani yo'q — u milliy g'urur, mustaqil fikrlash, o'zligini anglash va madaniy yuksalishga chorlaydi.

Uning merosi, yozgan asarlari va ilgari surgan g'oyalari hozirgi kunda nafaqat tarixiy-tarbiya nuqtayi nazaridan, balki yurtimizda olib borilayotgan ma'naviy-ma'rifiy islohotlar uchun ham g'oyat muhim va dolzarb hisoblanadi. Mahmudxo'ja Behbudiy o'zbek ziyoliligi tarixida o'zining o'chmas nomini qoldirgan, zamonidan ilgarilab yashagan millatparvar siymo sifatida yodda qoladi. Bugungi avlodlar bu buyuk siymodan o'rnak olishlari, uning ma'rifat yo'lidagi kurashi va fidokorona mehnatidan ilhomlanishlari zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. — Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
2. Rajabov A. Mahmudxo'ja Behbudiy va jadidchilik harakati. — Toshkent: Fan, 2000.
3. Jo'rayev N. Turkiston jadidlari merosi. — Toshkent: Ma'naviyat, 2015.
4. Salohiddinov A. Ma'rifatparvar Behbudiy. — Samarqand: Zarafshon, 2009.

5. Ziyoev N. XX asr boshlarida O'rta Osiyoda jadidchilik harakati. — Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi nashriyoti, 2002.
6. Mahmudxo'ja Behbudiy. Tanlangan asarlar. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1993.
7. Rasulov B. Jadidchilik merosi va mustaqillik g'oyasi. — Toshkent: Ma'naviyat, 2012.
8. Abdulla Qodiriy nomidagi O'zRFA Adabiyot instituti. O'zbek adabiyoti tarixi. II jild. — Toshkent: Fan, 2010.
9. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. Mahmudxo'ja Behbudiy maqolasi. — Toshkent, 2005.
10. Internet manbalari: www.ziyouz.uz, www.lex.uz, www.kitob.uz — Mahmudxo'ja Behbudiy va jadidchilik harakati haqida materiallar.